

KIS-843 – Notennoù gramadegel XXI – Krefen bihan a skrivadur hag a yezhadur (II)

(GE da AAB – 28 02–15 03 05)

gouloù, genoù, ankoù, metoù

[GE – 28 02 05] A-benn ar fin e tegemeran ar skrivadoù *gouloù, genoù, ankoù, metoù...*, n'eo ket hepken evit heuliañ *An Here*, met goude lenn, war *Al Liamm* 11 (1948) 56-58 hag 26 (1951) 79, evezhiadennoù ar Wenedourion (Roperzh AR MASON pergen) a-zivout an tromm da lakaat war ar gerioù-se hervez Emglev 1941. Roparz HEMON ne heulias ket ali e genlabourerion war ar poent-se, na war boentoù all... Soñj 'm eus, en ur mare zoken en doa lamet an tromm diwar liester *tra*.

sede, setu

[AAB – 10 03 05] VALLÉE a veneg ar c'hemm etre *sede* ha *setu* (a stader splann a du 'rall e GIBR). Dilezet eo bet gant Roparz HEMON hag *An Here* en e c'houde. Perak ? Evit plegañ d'ur brezhoneg paourat ? Evel just, n'eo ket marv mil den, n'emaomp ket er par ma ve arveret *c'hwi* ha *te* diziforc'h. Koulskoude ez eus etre an div araogenn un arliv da zerc'hel bev dre m'eo parzh en ur vent pouezus eus ar vuhez kevredik.

[GE – 15 03 05] Strafulhet on bet gant ar meneg a rez eus ur reolenn a gevenebfe *sede* ha *setu*. Daou zegouezh a verkez, hervez m'emeur en un emziviz dre *te* pe en un emziviz dre *c'hwi*. Hogen un trede degouezh a ranker lakaat e penn kont : ar prezeg e-maez emziviz, ma ne c'hoari an *te* nag ar *c'hwi* roll ebet.

Un diarsell all na c'haller ket dianaout eo ar sonnidgezh a c'hoarvez gant unvezioù ar yezh pa 'z eont da droiennoù idiomatek ha muioc'h c'hoazh da c'herioù benveg. Sonnidigezh skrivadurel, o c'hoarvezout a-dastorn, en teodyezhoù (*selde, sede, seade, sada*), er yezh skrivet zoken (*kelo* VALL.,

kelou GIBR., *kelo* GBAHE, *kelav* GP... betek ma teuy un orinelour all da skrivañ *ken lav* !) Sonnidigezh arveradurel (hag aze e c'haller degas un niver bras a araogennoù, kewazelloù, adverboù : *diwar-benn*, *e-barzh*, *e-skoaz*, *ouzh*, *war-bouez*, *peogwir*, *abalamour*, *kement*, *gwechall*, h.a. a arverer hep derc'hel kont eus ur ster orin kent divellekaat, hemañ anavezet pe martezeet — goulakadurioù n'eus ken da skouer war orin ar berzhenell *ma*).

Dibarek eo degouezh *sede*, *setu*. Evel ma verkez, ez anavezet an orin anezho : *sell te*, *sellit hu*. Geriadurioù 'zo a dest un diforc'h etrezo hervez m'eo arvered en emzivizoù dre *te* pe dre *c'hw*i. Merkomp koulskoude e tigrask a-hed ar c'hantvedoù niver ar menegadurioù eus ster dibarek *sede*, betek steuziñ. E GON.II HV. (1850) e lenner : “*sédé*. Voyez *sétu*.” Hag e TDE.BF. (1876) e lenner : “*sede*, *chede*, prép. et adv. Voici, voilà. Je crois ce mot hors d'usage aujourd'hui. Voy. *setu*, *chetu*.” Koulskoude ERNAult.Dict.Vannes (1938) a veneg “*ché ! interj.* et *adv.*, tiens ! voici voilà, (en tutoyant)”. Ha VALL. a lak ivez ar c'hemm, e venegiñ a rez, nemet e ro koulskoude, pemp linenn dindan, ar skouerioù : “*setu-te*, *setu-héñ*”. Diaes gouzout avat hag ERNAULT ha VALLÉE a zavee d'ar yezh en arver en o amzer pe d'ar geriadurioù kent.

Daou zisplegadur tal ouzh tal enta : ar yezh paourat gant ar yezherion / ar yezherion o venañ ur barr disabr. E berr : koll loaz / divellekaat.

Er c'hemm arver etre *sede* ha *setu* e welez “un arliv a zo parzh en ur vent pouezus eus ar vuhez kevredik”. Pell diouzhin kondaoniñ an emzivizerion hag ar skrivagnerion a gavfe mat kemplegañ d'ar c'hemm-se. Evit c'hoazh n'on ket kendrec'het ez eo brasoc'h ar gounid da dennañ anezhañ eget ar c'houst da baeañ. Bezet pe vezet, ha ne ve ket re abred evit diferañ ur reolenn¹ ?

(GE ha LM – 04 03–09 06 05²)

an unan

[GE – 04 03 05] Hervez VALLÉE ne arverer ket ar raganv trede gour unan gant ur verb en dic'hour : *mont a reer an unan* ha n'eo ket *mont a reer e*

¹ [AAB – 22 09 05] Ne oa tamm ebet e 'm spered menegiñ ar c'hemm etre *sede* ha *setu* evel ur “reolenn”, met ditouriñ en istor ar yezh un diforc'hekadur a sellan evel ul loaz. Ne oa nemet un degas da goun, pe da c'houzout. Hep mui.

² Eskemmoù e sigur an droidigezh emañ Laorañs MOTROT oc'h ober eus levr Erik ORSENNA : *La grammaire est une chanson douce*.

unan : koulskoude, Roparz HEMON en deus degaset nemedenoù pa ve ponner pe distlennet ar pluennañ. Da skouer, VALLÉE : *pa vezer en amzer ziwezhañ* (distlennet) : Roparz HEMON : *pa vezer en e amzer ziwezhañ*. Troiennoù all ma ne venner ket terriñ reolenn VALLÉE : *pa vez an den* (pe *an nen*) *en e amzer ziwezhañ*, pe : *pa vezit...*, *pa vezomp...*

kemmadur en anvennoù

[GE – 04 03 05] Peurliesañ e lezomp digemm an anvennoù : *mont da Paris, skrivañ da Gab Cherel ha da Paol Keineg*. Mar divizer skrivañ ar c'hemmadur, e ober frank kuit a draoñlizerenn : *da Domaz, ar Pastor Ar C'hoad* ha n'eo ket : *da *dTomaz, ar Pastor ar *c'hKoad*. Diwar vont, pa welan keneiled o lakaat kemmadurioù war an arouezioù etrevroadel, an teskanvioù pe al lizherennoù diverrañ : *3 c'hm, *ar C'HGB, *ar b. 321...* h.a. Nann, met : *3 cm, ar KGB, ar p. 321...*

liesterioù

[GE – 18 03 05] Ur boaz hon eus, na lakaomp ket da reolenn, eo sevel liesterioù an adanorioù pennanvaet en *-idi* (*ul lazhed, lazhide*), ha liesterioù an deveradoù dre *-(i)ad* en *-(i)aded* (*treizhaded* enta a lavarfen, kentoc'h eget *treizhide*, hep gourlakaat ar furm-se). A du 'rall, hon eus dilezet an deveradoù dre *-(i)ad* en doa savet VALLÉE dre fazi gant ar ster gouzañvour, sk. : **lazhiad, *gloaziad* hag erlec'hiet outo deveradoù dre *-ed* : *lazhed, gloazed* (war se, sl. La-03 66-68, notenn gant GP).

[LM – 02 06 05] Br. *c'hwiled-tan* pe *c'hwilou-tan* ?

[GE – 03 06 05] Br. *c'hwiled-tan*, eme GBAHE. Pell 'zo ne 'm eus ket bet tro da gomz a seurt ijinenoù gant va bugale ha n'on ket sur ken eus al liester a arveremp ; *c'hwilou-tan* ? Da blaenaat e chom ar gudenn a sav amañ a-zivout hanren ar pennanvioù pa dremen o ergeñverenn etre ar saviadoù denel, loenel, traezel. An eeunañ gwellañ bepred, nemet e ve abegoù sonn da bellaat diouzh ar plaenañ. Betek gouzout, hervez ma santez, o c'houzout ez azlammo da zibab war an disentez da gemer.

[LM – 02 06 05] Kenkoulz ober evel e GBAHE evit a sell *c'hwil-tan* eleze *c'hwiled-tan* met kavout a reer *nijerezioù* en kez geriadur ...

[GE – 03 06 05] Br. *nijerezioù* mar karez, daoust ma ne welan ket petra a c'hounezer o tirenkañ kinnigadenn valleek al liesterioù en *-ezed*, anez bukañ d'ur reolenn reut : *-(i)où* evit an traezoù, *-ed* evit bevion. Kerreishoc'h e voe KERVELLA en e chabistr war al liesterioù³.

[LM – 02 06 05] Er skrid gallek e lenner *les masculins, les féminins*, ar pennanvioù-se o verkañ gerioù tudennet e levr ORSENNA. Soñjet 'm eus treiñ *ar gourelioù, ar benelioù* pe *ar c'hourelion, ar venelion*. A-benn ar fin e 'm eus lakaet *ar gerioù gourel, ar gerioù benel*.

[GE – 02 06 05] Setu adarre kudenn hanren ar pennanvioù (ha pennanviedoù) dezho tudennedoù da ergeñverrennoù. Anzav a ran e 'm be diegi oc'h astenn an hanren den d'an tudennedoù evit a sell ar c'hemmadurioù. Er Jedoniezh e lavarar *ar c'hevanion* ; moarvat n'eus ket un tudenned eus un niver kevan, met diaes e kavfen lavarout ar *gevanion* adalek ma c'hratafed dezho ur saviad tudenn, lakaomp en ur gontadenn ; ha ne ve ket luziañ digorvo an traoù ? Ma, dit da welout hervez avantur an handerc'hañ...

[GE – 03 06 05] Evel a ouzout, eo bet torret ar reuted a dapas ar brezhoneg digant ar galleg a verze pennanvaat an adanvioù ha, dre vras, a sonne ar speurennoù etre ar rummennoù neuziadurel. Distro omp da heliñv an henvrezhoneg (dedroadur a gaver a du 'rall er yezhoù kempred... hag e galleg : *le politique et le social*). Distro omp war un dro da liester an adanvioù henvrezhonek a veze en *-ion* : *broolion, controlion*⁴ ; heñvel dra, Kb. *dynolion*, h.a. Gwell enta na zegas furmoù all, evel liesterioù en **-elioù*.

digaz / digas

[GE – 18 03 05] E GBAHE e lenner : “**digaz 1.** Na ziskouez tamm from ebet. **2.** Na ra van eus netra. **3.** Na zegas tamm from ebet (en ub.)”. Meur a c'herdarzh a c'haller reiñ d'ar ger, dre welout ennañ : *a) kaz* "kasoni", dre -z gant abeg o vezañ m'en adkaver e-barzh ar verb *kazout, kazañ* ; *b) kaz* evel en *ober kaz eus* ; *c) kas*, krBr. *caçz* "fiñv, lusk". Ar gerdarzh *a)* ne zere ket ent sterel ; evit *b)* ne ve ket dic'hallus : "na ra kaz a netra", gerdarzh a voe hini *An Here*, mar komprenan ; VALLÉE ha HEMON o doa degemeret *c)* "hep lusk

³ Sl. YBRB. 203-214.

⁴ Sl. VBEG §§ 88 IX, 102 2.

ennañ". Evidon ez eo *c*) ar gwirheñvelañ hag un abeg ouzhpenn zo d'e zarbenn eo ne zirenk ket ar skrivadur degemeret gant ar yezh lennegel.

skorelloù

[GE – 06 04 05] Evit bezañs pe ezvezañs ar skorelloù *a* pe *ez* dirak ar verboù rakgeriet gant *em-*, setu penaos e welan an traoù. Gwechall pa raed gant ar skorell *en em*, e veze lakaet ar skorelloù *a* pe *ez* ouzhpenn gant aozerion 'zo, betek ma roas ur gramadegour (Roparz HEMON a gav din) an ali d'o lemel, dre an abeg-mañ : *en zo* aze ar raganv gour (sonnet hag astennet e arver d'an holl c'hourioù, d'an dic'hour ha d'an anorioù) ha n'eus ket da lakaat ar skorell *a* dirazañ muioc'h eget m'he lakaer dirak da skouer *en deus* (*bara en deus* ha n'eo ket **bara a en deus*). Hogen, pa 'z eus bet graet ur verb ordinal eus ar verb dre e rakgeriañ dre *em-*, ne chom abeg ebet ken da reiñ dezhañ un hanren arbennik. Se ne vir ket a lemel ar skorell e degouezhioù 'zo, evel m'he lamer da skouer e-barzh *me oar*, *me gav din*, en ur lakaat pe get ur skrab da verkañ an ezvezañs anezhi. En degouezhioù-se e lakaer ar gemez sonel da dremen a-raok ar gemez c'hramadeg, dreist-holl en testennoù lennegel. Er skouer a venegez, ez eo hesonoc'h a dra sur skrivañ : “*Ar gwerzher a splujas... hag emlakaas...*” Er skouer all e skrivfen-me : “*Un engroeziad a emstarde.*” Met hervez ma anglev an aozer ac'hanout.

distagadur *h-*

[GE – 22 04 05] A-zivout an *h-*, a-wechoù e vez distaget, a-wechoù ne vez ket. Unvan eo war an divoud ar yezhadurour KERVELLA ha geriadurourion *An Here*. Pa 'm bez douetañs, ez an da welout e levr an eil pe ar re all. Ar mesk zo dreist-holl e par ar raganvioù (rouezelloù ha leurelloù). N'eus ket pell c'hoazh e skrived *'heñ*, *'hen* e-lec'h *eñ*, *en* hag e vesked er skrivad *hen* al leurell veskel⁵ hag ar rouezell — Roparz HEMON⁶ ha Goulven PENNAOD⁷ a zegasas ar c'hemm skrivadur etre al leurell *en* hag ar rouezell *henn* (skrivet

⁵ Arverañ a ran an termen kinniget betek gouzout gant GP evit envel “*daou el ar raganv-gour*”, eleze an *diazal* (me) hag ar *beskel* (ma, va), sl. La-13 77,78.

⁶ Sl. Roparz HEMON, “The Breton personal Pronoun as direct object of the Verb”, *Celtica* 2 (1954) 229-244.

⁷ Sl. Goulven PENNAOD, “Diwar-benn ar raganvioù-gour 3^e un. gourel ha nepreizh ha raganvioù-diskouezañ zo”, La-03 (1969) 29-44.

hen peurliesañ gant HEMON). Daou arbenn ar mesk oa *a*) pezh a ra Roparz HEMON anezhañ difloskadur trevnad al leurelloù e dibenn ar c'hrennvrezhoneg, *b*) ar c'hemer a voe graet eus al leoneg da ziazez ar yezh lennegel.

Levezon ar galleg, evel ma lavarez, a lakaas, etre traoù all, ar soniad [h] da steuziañ ha moarvat an [x] da dreiñ e [h]. Kement-se oa savlec'h AR GONIDEG⁸ ha, dre vras, an aozerion leonek, beleion bet stummet e galleg an darn vrasañ anezho, betek François FALC'HUN ha... Roparz HEMON⁹; koulskoude ken abred ha deroù an 20^t kantved e tistranne VALLÉE an degouezhioù ma vez d'ar skrivad *h*- ur roll diforc'hekaat hepken, ma chom mut enta (*hag, he, ho, h.a.*), hag an degouezhioù ma verk ur soniad (*hent, heol, hi, hini, hir, h.a.*).

yezhadur ha gramadeg

[GE – 20 05 05] Ar c'hemm etre *yezhadur* ha *gramadeg* ? Kemplezh an domani ; sellomp ouzh daou benn ur skalfad : er penn dibarekañ emañ ar *yezhadur*, anezhañ doareoù neuziadurel ha kevreadurel piaouel ur yezh (a c'haller deskrivañ, alese an anvad galleg : *grammaire descriptive*) ; er penn all, hollekañ, emañ ar *c'hramadeg*, anezhi skiant doareoù neuziadurel ha kevreadurel ar yezhoù dre vras hag arloadur ar skiant-se ouzh ur yezh. E-kichen ar yezhadur, war-du ar penn all, emañ ar *yezhadurezh*, diskiblezh o kemer harp war an deskrivañ evit digej “reolennoù” eus doareoù neuziadurel ha kevreadurel ar yezh, “reolennoù” a zo kentoc'h “reoladoù” diazezet war stadegoù arver, ha n'eo ket “dezvoù” — *Yezhadur* Kervella n'eo ket ur c'hramadeg, ur *yezhadurezh* eo o tennañ eus ar boaz he reolennoù (war-bouez nebeut, e klot *yezhadurezh* gant Gl. *grammaire normative*). Ar *c'hramadeg* a vez reteriet etrezek poell al lavar, kemez al lavarout kentoc'h : klask a ra digej an dezvoù a zo dindan doareoù neuziadurel ha kevreadurel ar yezhoù (n'eo ket sur e klot *gramadeg* gant Gl. *grammaire générale*, met un istor all eo !)¹⁰

⁸ “H, lettre consonne, la huitième de l'alphabet breton. Cette lettre ne se prononce pas ; elle ne sert, comme dans les mots français, **HOMME, HONNEUR, HERBE**, etc., qu'à conserver l'étymologie” (*Dictionnaire Breton-Français de Le Gonidec*, 1850, p. 369).

⁹ “La lettre **h** est muette, sauf dans certaines régions où on l'aspire, surtout en initiale : **heol**, soleil (*eol, *heol) ; **hir**, long (i :r, hi :r) ; **hemañ**, celui-ci (*emâ, *hemâ)” (Roparz HEMON, *Grammaire bretonne*, 6e éd., 1970, p. 88).

¹⁰ Tro 'm eus bet da gevenebiñ *yezhadurezh (voazel)* ha *gramadeg* en draoñnotenn 1, KIS-554, La-11 346-347.

Dre ziraез par ar c’hramadeg e teu an idiom da yezh. Ur yezh e galloud ne oa ken eus idiomoù Breizh-Izel betek deroù an 20t kantved. An damant gramadeg a santer o tinodiñ gorrek gant yezhadurourion an 18t hag an 19t¹¹, o kemer nerzh gant VALLÉE — o kerzhout masklet bepred avat : war-benn skoeviñ ar c’hilstourm e lakae VALLÉE da tremen ar c’hrouiñ evit ur c’hemplegañ d’ar boaz... Bezet pe vezet, e rankimp distreiñ hiroc’h war ar c’hemm etre yezhadur ha gramadeg, rak anez ergrafañ anien ar c’hramadeg n’eur ket evit intent an troc’h a zo e ganedigezh ar brezhoneg kempred.

pa na

[GE – 09 06 05] Goude *pa* ne lakaer ket *ne*, met *na*. N’eo ket e tegasfe an *na*-se un dra bennak ouzhpenn a-fet dezevout. Dave a ra da furmidigezh ar yezh, dres evel ezvezañs ar skorell *a* dirak *zo* : a-gent e oa *zo* ur berzhenell (alese an anvad *bongevor perzhenel* lakaet warnañ). Heñvel dra e oa *pa* perzhenell ivez. Roudoù a chom er brezhonegoù, e *panave* da skouer. Evit an istor bihan, gant GP e voe spisaet an daou graf : ezvezañs ar skorell dirak *zo* ha bezañs *na* goude *pa*. War boentoù all e voe harzet ouzh c’hoant GP da reizhstorekaat ar yezh, da skouer da skrivañ *ay a* e-lec’h *a ya*. Tud zo aet da heul GP (ha skrivañ ivez *da ’n*, h.a.) ; evel se ez eo aet *Geriadur an Here* betek lemel *a* perzhenell dirak *zo* diwar goust ar ster. Tennderioù a veze etre dalc’hiaded ar reizhstoregezh ha dalc’hiaded ar varregezh dezevout ; dalc’hiaded an unvanded oa an holl avat ken e tizhent emglevout hag ober d’an emglevioù dont a zeberzhek da retvezek.

pennanv den

[GE – 09 06 05] *Anv person, anv den* ? F. KERVELLA a ra gant *anvioù tud* hag *anv den*. Gwell moarvat *pennanv den*. Tachadoù a chom amañ da spisaat. En derez neuziadurel emañ ar rummennoù *pennanv, adanv*. Ar c’hemm den/anden avat a denn d’an derez ambredadurel. Arbennik eo d’ar brezhoneg an azlamm eus ar c’hemm ambredadurel-se d’ar par kevreadurel. Dre zamant d’an eeunded ez eo gwell krennañ anvad ar seurtad kevreadurel “pennanv dezhañ den(ion) da ergeñverenn” e *pennanv den* evel ma krenner

¹¹ N’eo nepred hep from e tigoran *Grammaire française-celtique ou française-bretonne contenant tout ce qui est nécessaire pour apprendre, par les règles, la Langue Celtique ou Bretonne* Par P. F. Grégoire de Rostrenen (Nouvelle édition, Guingamp, Août 1833).

“pennanv dezhañ estreget den(ion) da ergeñverenn” e *pennanv anden* ; en daou anvad ez eus destieroù eus *den* hag *anden* hag e chomont digemm : e se, ent kevreadurel ez elfenner “Breizhiz” evel *pennanv den*, “kizhier” evel *pennanv anden* (ar c’hemm ster etre *pennanv an den* ha *pennanv anden* o vezañ merket ent sonel dre lec’hiadur an taol mouezh — tampir evit ar roazhonegerion !)

En derez ambredadurel rik, en dareulerezh da skouer, e keveneber *anv boutin* hag *anv piaouel* (pe *anvenn*, termen degaset gant GP a-dal da Sz. *name* a-gevenep da *noun*) — hag e steuz ar c’hemm *pennanv-adanv* e gounid ar c’hemm *penndod-ketod*, ar *penndod* o vezañ ur roll a gaver c’hoariet kenkoulz gant ur *pennanv* ha gant un *adanv*¹².

¹² Sl. KIS-817 – Notennoù gramadegel XV – En dro d’ar verb ha d’an anv, La-16 287-302 (p. 298 hh.).